

PILISTVERE RAHVARÕIVAD

Tiina Jürgen, Viljandi Muuseumi
etnograafiakogu kuraator

Endisaegne Pilistvere kihelkond asus Sakalamaa põhjaosas, kus tema naabruses asusid ida pool Põltsamaa kihelkond, kagus ja lõunas Kolga-Jaani kihelkond, läänes Suure-Jaani kihelkond ning loodes ja põhjas oli naabriks Järvamaa. Kihelkond kujunes Nurmekunna muinasmaakonnast ja seda on esmakordselt mainitud 1234. aastal. Pilistvere nimi esines esimest korda kirjalikes allikates aga aastal 1454. Pilistvere kooliõpetaja Jakob Tamm (1861–1907) on oma ballaadis *Vitsjärve* (1886) suutnud maalida suurepärase pildi kihelkonna looduslikust olemusest:

Pilistvere piiril
seisab soo kui siib....
Maantee Põltsamaale
temast üle viib.
Põllud piir'vad teda
ümbert igalt poolt,
aga soo eest küll ei
kanna keegi hoolt.

Pilistvere piiril
Nurmekunna-maal
väikse Vitsjärve
idakalda ra'al,
seal, kus kalda sisse
tungis järve käär,
seis väike talu....
Maa pool metsa äär.

Etnograafiliselt kuulus Pilistvere kihelkond koos Kõpu, Suure-Jaani, Kolga-Jaani ja Põltsamaa kihelkonnaga Põhja-Viljandimaa ehk Põhja-Sakala rühma. Siin kodunesid juba 19. sajandi I poolel naiste potisinised *seesidega* kampsunid, värvilised ostetud materjalist põlled ja meeste potisinised *lippidega vatid* ning täisalakaga põlvpuksid. Pilistvere kuulus Viljandimaal ka *sabaga tanu e linuka* kandmise piirkonda. Seda haruldast peakatet kandsid viimati pruudid, millest oli tingitud nimeetus *pruudidilinuk*. Erilist tähelepanu väärivad Pilistvere varasemad hästi laiad geomeetrilise ornamendi ja iseseisva äärekirjaga kirivööd ning laiad mahamurtud ja rikkalikult pilutatud särgikraed.

Pilistverest on aegade jooksul Viljandi Muuseumi esemelist materjali kogutud väga vähe. Kui Viljandimaa oli 1920.–30. aastatel üldiselt kaetud muuseumi usaldusliikmete võrguga, kes lisaks esemekogumisele talletasid ka olulist etnograafilist informatsiooni, siis Pilistvere jäi selles valdkonnas vaeslapse ossa. Viljandi Muuseumi E-kogusse on

laekunud ainult paar sealtkandist pärit museaali. Pilistvere kihelkond on võrreldes mõne teise piirkonnaga üsna kesiselt esindatud ka ERMi eesti rahvarõivaste kollektsioonis. Seda vajakajäämist aitavad mõningal määral tasandada ERMi arhiivis säilitatavad korrespondentide vastused erinevatele küsimuslehtedele, kogumis- ja välipäevikud ning joonised rahvarõivastest.

Naise ja neiu rõivas (TAHVEL I–II)

Pilistvere naiseülikonda kuulusid 19. sajandi keskel peenest linasest riidest särk, pikitriibuline seelik, põll, vöö, väike tanu, õlakate, kampsun, noorematel kohati ka liistik, pikk-kuub, kasukas, sukad, kindad ja jalanõudena pastlad või kingad. Pilistvere neiu kandis samasuguseid rõivaid, kuid ilma põlle ja tanuta. Pähe pani ta pidulikul puhul pärja.

Särk (*särk*) õmmeldi Pilistvere kihelkonnas valgest linasest riidest labase pihaosaga (*piht*) ja põikiriidest jämedama takuse alaosa ehk *jätkuga* (*jak, jatk*). Pilistveres olid särgialased kootud risttoimses tehnikas ehk nn kilbilisest riidest. Särgi alumiseks servaks jäeti koeäär ja õmblus tehti ette keskele. Madli Adamson (sünd 1888) Imavere valla Tamme küla Leisu talust mäletas, et ema särgid olid jätkuga ja *särgi jatk oli 6 niiega kootud, 6-niiega kirju, põiki riidest, õmblus otse ees*. Madli Adamsoni ema elas Vana-Põltsamaa valla Vitsjärve külas (ERM EA 110: 192). Elise Jakobson (sünd 1888) Kabala valla Arkma külast mäletas, et tema *ema ja vanaema kandsid pikki linaseid jämedast riidest jätkuga särke. Piht oli peenest labasest linasest, jak toimsest ratulisest riidest... Jätkuga särki oli raske pesta, seda tehti lehelisega ning hiljem peksti kurikatega* (ERM EA 113: 293).

Pilistveres kanti 19. sajandil Põhja-Viljandimaale omast särgitüüpi, millele oli iseloomulik eriti lai mahapööratud krae (12–17 cm), T-kujuline kaelaava, õlalapid ja pikad värvli külge kurrutatud varrukad. Õla otsa sätiti varrukale õlalapi laiuselt peened voldid või kurrutati, kaenla alla õmmeldi varruka laiendamiseks kaenlalapid. Õlalappidega särgid tehti õlaõmbluseta – st riie murti pooleks ja piki õlajoont õmmeldi peale ca 2–15 cm laiused riideribad, õlalapid. Leena Söödor (sünd 1886) Kõo valla Palu küla Kulpa talust mäletas, et *ema särk oli põikiriidest jätkuga. Jatkul üksainus õmblus. Pihal olid õlalapid, lai mahamurtud*

krae, kurgu alt kinnitati preesiga. Õlalapid ja käisevärvlid olid käsitsi tikitud, valge kirjaga kaunistatud. Hiljem, pärast ema surma, kandis L. Söödor ema särke laulupidudel rahvarõivastes esinedes, samuti andis ta neid kasutada teistele laulukooriliikmetele (ERM EA 110: 180–182).

Laia mahamurtud kraega särgid kaunistati rikkalikult. Uhkematel särkidel oli krae otstes mitmes reas põim- või (ja) mähkpilu. Sagedasti ilutses pilu ka mööda krae pikka serva. Hilisematel särkidel ümbritseti krae veel kitsa heegelpitsi või sakilise paelaga (*vitselpael*). Rinnaesine lõhik (15–18 cm) palistati ühepoolse pilupalistusega. Madli Adamson Imavere valla Leisu talust meenutas, et Vana-Põltsamaa vallas Vitsjärve külas elanud ema *särkide kraedele, õlalappidele ja värvlitele oli valge linase niidiga kirjad sisse nõelutud. Käisevärvlitele mõnel oli pandud sik-sak-pael äärde, mõnel tehtud valge linase niidiga tagid. Emal oli 6 sellist särki, juba noores põlves valmistatud* (samas, 192).

Särkide õlalapid ja varrukavärvlid olid tihedalt kaetud madalpistes geomeetrilise ornamendiga. Madalpistetikandid koosnesid tavaliselt ühest motiivist – nelinurgast. Kahe erineva motiivi kasutamise puhul oli kiri üles ehitatud diagonaalselt asetatud risti ja nelinurga kujundina, mida peetakse üheks vanemaks kompositsiooni printsipiiks. Piki riide diagonaali paiknevad mustri osad tikiti siledatena või hambulisena, mõne särgi puhul kasutati mõlemaid võtteid (Linnus 1973, 23). Tikkimiseks kasutati peent linast, harvemini puuvillast niiti.

Viljandimaa põhjakihelkondade särkide tikandid tehti suuremad, tihedamad ja rikkalikumad kui lõunakihelkondade särkidel. Kirjade ülesehituse poolest olid särgitikandid äärkirjad, mis koosnesid ühest korduvast või kahest vahelduvast motiivist. Motiivid olid ühe-, kahe-, kolme- või neljateljelised. Püvisilmkirjas esines peamiselt ühel nurgal seisev lihtne või kombineeritud romb, aga ka tavaline püvisilmtikandi kujund – kolmnurk ja siksakjoon (samas). Tiketeread koos püvisilmornamendiga aitasid mitmekesistada kaunistusi. Vahel jäeti särgi krae ka tikandita, otstes ilutsesid sellisel juhul tikkpiste rida või nõõpaugupistes aasad. Varrukavärvlite ääres olid tagid ja sõltused.

Kuigi Pilistvere särkide kaunistused olid harilikult valged, on teateid üksikute hilisemate särkide kaunistamisest punase niidiga. Ka raamat "Eesti rahvarõivad" leidub mäрге, et 19. sajandi keskpaiku, eriti aga II poolel levis punane maagelõng isegi Põhja-Viljandimaale (Kaarma & Voolmaa 1981, 100). Anna Anvelt (sünd 1882) Kõo valla Sokuvere

külüst mäletas, et tema emal oli *poolde sääرده ulatuv omakootud linasest riidest jämeda takuse jätkuga särk, millel olid pikad värvliga varrukad ja kitsas püstkrae, kaelavärvel. Õlal – õlalapid, millel nurgad kaelusepoolses otsas sisse pööratud. Varrukate laienduseks kaenla all nelinurkne kainlaaluse lapp. Värvli ääres kaunistuseks tagid. Õlalappidel ja värvlitel punasest lõngast varesejalad peal* (ERM EA 113: 295). Ka Amalie Markus (sünd 1878) Imavere valla Taadikvere külüst meenutas, et tema vanaemagi kandnud *pikka linast jämedamast linasest riidest jätkuga särki, millel olid pikad värvliga varrukad, kitsas püstkrae, ühes otsas terava tipuga õlalapid ja sügav rinnalõhandik. Särgi kaunistuseks õlalappidel ja värvlitel punased ja valged pilud s.t. tikkpistes read ning värvlite ääres tagid* (samas, 197).

Viljandimaa põhjapoolsetes kihelkondades, kus armastati laiu kraesid, ömmeldi argipäevasärgid sageli kraeta, kuid pidulikul puhul täiendati neid lahtkraega e lahtise kraega (*kaelapettus, kaelaranss*). See oli nagu särgi külge ömmeldud kraegi ääristatud pitsi või piluga, harvem tikandiga. Sageli ääristati krae poest ostetud siksakpaelaga. Mannineni andmetel (1927, 145) *Pilistvere kihelkonnas, kus särkidel oli lai ilustatud krae, esines sama kaunistus ka lahtkraedel (kaelaranss). Lahtkrae koosnes kraest enesest ja selle külge kuuluvatest hõlmadest. Esimene hõlm oli harilikult pikem, sel oli keskel rinna ees lõige, mis pandi kinni sõle või preesiga nagu särgilgi*. Särgiks kulus tavaliselt 2,5–3 meetrit 70 cm laiust riidet. Helmi Kurrik (1938, 148) on raamatus “Eesti rahvarõivad” esitanud järgmised Pilistvere naise särgi mõõdud: piht 41 × 72 cm, krae 14 × 48 cm, õlak 6,5 × 15 cm, varrukas 44 × 60 cm ja värvel 3,5 × 18 cm. Imaveres mäletati, et särgiriided pidid olema valmis kootud maarjapäevaks, et neid võiks viia välja pleekima. Mida varem olid kusagil talus kangad pleekimas, seda virgemad olid naised ja valgemed kangad (ERM KV 90: 420).

Alates 19. sajandi III veerandist hakkab särgimaterjalina ulatuslikumalt levima puuvillane vabrikukangas. Seda kasutati üksikjuhtudel ka varem pidulike, traditsioonidega seotud särkide valmistamiseks. Puuvillasest riidest valmistati enamasti naiste pidulikud särgid või pihad ja nende üksikosad.

Seelik (*kört, kõrtsik, kõrsik*) kooti Pilistveres linase lõime ja villase koega koeripspindne, s.o kude katab täielikult lõime. 18. saj alguses levisid siingi moerõivastuse eeskujul värvli külge tihedatesse voltidesse

seatud kaharad seelikud, mis olid algselt ühevärvilised. Kaunistuseks õmmeldi neile mõnikord äärde kardpaelad e *treesid*. 18. sajandi keskpaigast peale tehti kaharaid seelikuid juba ka pikitriibulisi, need olid ostetud materjalist ja pärinesid mõisateenijate rõivastusest. Huvitav on märkida, et ERMi kaks vanimat pikitriibulist seelikut, mis pärinevad 18. sajandi keskpaigast, on õmmeldud kohevast õhukesest atlasspindsest ostuvillasest riidest. Mõlemad on mõisahärrade poolt oma teenijatele kingitud. Üks seelikutest pärineb Pilistvere kihelkonna Kõo mõisast (Voolmaa 1971, 118).

Pikitriibulised seelikud said Põhja-Viljandimaal üldiseks 19. sajandi I veerandi jooksul. Leena Söödor (sünd 1886) Kõo valla Kulpa talust mäletas, et *lapsepõlves oli vanematel inimestel näha veel küünte (pikitriipu) ja runnulisi (ruudulisi) seelikuid. Need olid värvli külge volditud ja kutsuti kõrtsikuteks – küüt kõrtsik, runnuline kõrtsik* (ERM EA 110: 182).

Pilistvere triibuseelikute põhivärviks oli kas tumesinine või tumeroheline. Tumesinise põhivärvi puhul esinesid triibustiku värvadena mitmesugused roostepruunid, kollased ja rohelised toonid, tumedama rohelise põhjaga seelikutel aga tumepunane, hall, tumesinine ja kollane triip. Tumerohelise põhjaga seelikuriide tükk on säilinud ERMi arhiivis Imavere korrespondendi Aino Kärt'i saadetud vastuste juurde kinnitatuna (küsimusleht 105) ja pärineb 19. sajandi keskpaiku kootuna Taadikverest (ERM KV 196: 431). Sama 1969. aastal saadetud küsimuslehe vastustes räägib korrespondent ka Imaveres säilinud poolvillasest *alusseelikust, mis on kujutud murdtoimne, värvilt valge-halli-mustaga. Seelikul on allääres 25 cm laiune kroogitud riba samast riidest. Kasutati suvel ka töö juures* (sammas, 430).

Imaverest pärinevate teadete järgi kooti triibuseelikud kas läbivillased või linase lõime sisse. *Vanemad seelikud olid värvitud taimevärvidega, värvide rohkuse jaoks värve segatud. Tavaliselt olid triibulised seelikud atlasspindses tehnikas kujutud. Mäletatakse, et hilisemad seelikud olnud palju erksamad. Peoseelikud olnud kirevamad kui tööseelikud* (sammas).

Triibulised *kõrtsikud* tehti ühest sirgest pikilaiast, selliselt jäid nad pikitriibulisteks. Seelikud seati 3–6 cm laiuse värvli juurest 3–5 cm sügavatesse lappvoltidesse, kõhu pealt jäeti aga kämbla laiuselt voltimata. Värvil kinnitati vasakul küljel haagiga. Imaverest pärineva teate järgi olnud *vastandvolt nii seljal kui ka mõnel seelikul paremal küljel*

tasku kohal. Seelikutel oli eranditult paremal küljel tasku, mis kinnitus vöö külge ja oli peidetud voltide vahele (ERM KV 196: 430).

Körtsik ulatus poole sääreni, allaäärde sissepoole ömmeldi 10–15 cm laiune valge linane riideriba ehk *toot*. Sellise pikkusega seelik jättis paistma valged muustriliselt kootud või mitut värvi triibulised sukad. Pilistverest pärinevad ka konkreetse teated selle kohta, et pruutide seelikud olnud heledamad ja kirkamad kui vanainimeste omad ning seelikuid kantud seljas 2–3 tükki (samas).

19. sajandi keskpaigast alates levisid nooremate naiste hulgas läbivillased ruudulised seelikud (*runnuline körtsik*), milles domineeris punane värv. Selliste seelikute puhul oli nii lõimeks kui ka koeks peenem villane lõng, värvideks heledam punane, heledam roheline, helesinine, must ja lilla. Seeliku allaäärde ömmeldi 6–10 cm laiune linasest riidest *toot*.

19. sajandi 70. aastatel hakati Pilistvere kihelkonnas kandma ühevärvilisi seelikuid ja sajandi lõpul kandsid Imaverest pärinevate teadete järgi triibulisi seelikuid veel ainult vanemad naised.

Põll. Pilistvere naiste vanematest, paikkondlikke traditsioone kajastavatest linastest põlledest on vähe teada, sest siin kandsid jõukamad abielunaised juba 18. ja 19. sajandi algupoole peorõivastega mitmesugusest värvilisest ostetud materjalist (poevillasest, puuvillasest või isegi siidist) põllesid, mis 19. sajandi II poolel levisid laiemalt (Kaarma & Voolmaa 1981, 102). Viljandi Muuseumi tekstiilikogus ei säilitata ühtegi Pilistvere linast põlle, küll on aga paar pilukaunistustega põlle hoiul ERMis. Vanemate põlled koosta napib andmeid ka kirjalikes allikates. H. Linnus (1973, 24) märgib üldistavalt, et Sakala-ala põhjapoolseid põlli ilustati piluga, pilunarmastega, tikandiga ja niplispitsiga. Samuti oli A. Voolmaa andmeil 19. sajandi valgetele põlledele iseloomulik alläärde paigutatud geomeetriline kaunistus nii pilu, tikandi kui pitsi näol. Pilu, kas ühe või mitme, laiema või kitsama reana oli põllealase kaunistusena üle-eestiliselt kasutusel. Meile omane lõngaga mähitud tuldakestest koosnev mähkpilu on olnud aga väga vana kaunistustehnika (Voolmaa 1975, 149).

19. sajandi keskpaiku levisid Põhja-Eesti eeskujul Pilistveres värviliste villaste lõngadega tikitud ja meie rahvatraditsioonidele võõrad *klaarpõlled*. Need valmistati õhukesest marlitaolisest poeriidest, millele värviliste villaste lõngadega madal- ja varspistes tikiti suured lille-

motiivid. Selliseid põlli said mõisateenijad proualt kingituseks, neid osteti ka linnast või tehti kodus ise võõraste eeskujude järgi.

Pilistvere kihelkonda esindab Viljandi Muuseumi E-kogus ainult üks roheline siidpõll (VM 3587/E 188). Kogumisraamatu andmeil on see *põll tehtud 19. sajandi 70.-80.-tel aastatel pruudidõlleks (pulmapõlleks) ja toodud Pilistverest ühes pruudiga Uue-Võidu valda Tõllassepa talusse* (Mikk 480). A. Voolmaa (1975, 141) nimetab peamisteks siidpõlleda kandjateks 19. saj II poolel Viljandi ja sealt lõuna pool asuvate Mulgi kihelkondade ning mõnevõrra ka Tartumaa jõukamaid perenaisi.

Põll ei olnud eestlastel mitte ainult praktiline tööriist ega peo-ülikonna ilustav täiendus, vaid selle kandmine oli sügavalt juurdunud rahvatraditsiooni. Põlle kandmine oli rangelt abielunaise tunnus ja see pidi kuni surmani alati ees olema. Seda kinnitab teade Pilistverest, kus *mehenaine ei olevat tohtinud ilma põlleta külla ega kiriku minna, isegi mitte toast välja. Suvel särgiväel vilja lõigates olnud naisel põll ees* (Manninen 1927, 317). Ka Leena Söödor Kõo valla Kulpa talust mäletab, et *rukkilõikuse ajal oli ema palja särgiga, millel vöö peal ja põll ees* (ERM EA 110: 181).

Vöö. Pilistvere naised kandsid kirivöösid, mille tunnuseks oli reljeefne geomeetriline kiri. Kiri moodustus piki vööd jooksvatest värvilistest villastest lõngadest ja katmata jäänud linasest põhjast. Korjamisega jäi vöö ühe poole pind villasem ja seda loeti paremaks küljeks. Vanemad Pilistvere kirivööd tehti hästi laiad – keskmiselt 8 cm, kuid nende laius võis ulatuda isegi kuni 15 cm-ni. Erinevalt mujal kantavatest vöödest on nende vööde äärkiri arenenud iseseisvaks kirjaks, mis tihti oli niisama lai kui kogu vöö mõnes teises kihelkonnas. E. Astel (1998, 59, 93) märgib, et kirivöö ja seelik olid kostüümi osadest omavahel kõige enam harmoneeruvate ja sarnaste värvitoonidega. Ka vööde laius, värvus ja ornament olid omavahel tihedalt seotud.

Vööd kooti niite (harvemini tihva), vahelikupulga või vöömõõga abil. Vöö mähiti seeliku ja põllevärvli peale, töötl särgi peale. Leena Söödor Kõo valla Kulpa talust mäletas lapsepõlvest, et *vööd vanemad naised pidasid, see mähiti tihedalt ümber keha, et otsad ei tolkneks. Ei pidanud siis rindade alt venitama* (ERM EA 110: 185).

Vööd ja paelad on tähtsat osa etendanud pulmakommetes. Pilistveres köideti peigmehe viinapudelile, kui see oli tühjaks joodud, kaela ümber vöö. See oli nn *pudelikaelavöö*. Pilistverest on teateid ka *pihavöödest*,

mis seoti peiule ja peiupoistele üle rinna õla pealt vastasolevale puusale ja mille küljes rippunud pulmamöök. Mujal hoitud pulmamööka käes (Manninen 1927, 375).

Õlakate (*sõuke, vaip, tekk, ümbervõtmise tekk, käetekk, söidutekk*).

19. sajandi esimesel poolel oli Pilstveres abielunaise pidulikuks õlakatteks must villane *sõba*. Pilstvere korrespondentide sõnul olnud *naistel vanasti kirikus käies mustast riidest sõba ümber kaela*. *Sõba* kuulus pidurõivaste juurde. Sellega käidi talvel kirikus. Pärast kasutuselt ärajäämist püsis ta veel pruudirõiva osana. Teel peigmehe koju oli pruudi nägu *sõbaga* kaetud ja alles pärale jõudes võeti see ära. Pilstveres tõstnud isamees mõõga otsaga *sõba* pruudi näo eest ära (Manninen 1927, 217).

Vanapärase *sõba* kõrval olid 19. sajandi keskpaiku ja teisel poolel vanatüübilistest õlakatetest kasutusel *palakad*, niihästi linased suvepalakad kui villased talvepalakad e *tekid*. Talvepalakad olid sinise-valge ruudustikuga, murdoimsest villasest kangast ja palistatud otstega.

Eelpoolnimetatute kõrval armastati Pilstveres veel mitmevärviliste kirjatriipudega *ümbervõtmise tekke*. Need nn sõbakirjalised *ümbervõtmise tekid* olid 19. sajandi I poolel iseloomulikud Suure-Jaani kihelkonnale, levisid aga ka Pilstveres. Erinevalt ühevärvilistest ja ruudulistest kooti need poolvillased – linase lõime ja peene ühekordse villase koelõngaga koeripspindsed. Triibukombinatsioonid tehti tumesinise (potisinise), punase (puupunase), roheline, musta ja kollasega. Sinine või punane oli põhivärviks, millel vahelduvas rütmis kirjalised triibud. Kirjade nimetusena on teada *ristikiri, särjesapikiri*. Nii ruudulisi kui ka triibulisi tekke tehti ühelaidseid, aga ka kahelaidseid. Ühelaidised olid ca 50–70 cm laiad ja üsna pikad – kuni 4 m. Teki keskpaigaga kaeti söidu ajal pea ja õlad, jalad mähiti otstesse. Kõndides võeti tekk kokkupandult vasakule käele. Kahelaidised olid tunduvalt lühemad – kuni 2 m. Tõenäoliselt kanti neid nii, et tekk võeti ümber ühte otsa pidi ning laiade ühendav õmblus jäi keset selga (Voolmaa 1990, 9).

19. sajandi keskpaigaks omandasid suure populaarsuse ruudukujulised narmasääristusega villased rätid (*suurrätid, suurrätikud*). Neid kooti kodus ise, materjaliks oli villane lõng. Rätid kooti *toimised, 10–12 niiega, pind oli mureline, üks toimerida üht, teine teist pidi* (ERM KV 216: 373). Kes ise ei osanud neid telgedel kududa, laskis kududa teistel. Kõo valla Loopre ja Mõisaküla külas mäletati, et vanemad *suurrätikud*

olid ühevärvilised tumedamad või äärtesse kootud teist värvi triipudega. Tumedamaid toone eelistati just määrdumise pärast. Põhiliselt eelistati ruudulist mustrit: must-tumehall, helehall-tumehall, tumeroheline-pruun või hall. Kodus kootud *suurrätid* õmmeldi kahest laiast kokku, kuna teljed polnud nii laiad (ERM KV 216: 373). Imaveres mäletati, et *kodukootud rätid kooti korrutatud lõngadest. Nad olid seetõttu rasked. Ostetud rätid olid ühekordsest lõngast, need olid peened ja kerged... Kirikus käies pidi suurrätik igal noorikul kokku pandult vasakul käsivarrel olema, kui teda ka vaja polnud. Neid, kellel kirikus suurrätti käepeal polnud, olevat naerdud.* (samas, 456). Hilisemad rätid olid heledamad, neid vanutati rohkem. *Suurrätte kandsid nii naised kui lapsed, jõukad ja vaesemad. Jõukamatel olid kaunimad, paremast villast... Kanti mitmeti. Kui see pandi kolmnurkselt pea ümber, siis seoti kaks nurka seljataha kinni. Nii pakiti sisse lapsed. Sajuse ilma või käreda pakase korral panid naised räti pähe, muidu asetati õlgadele ja rätt oli pooleks murtud. Kui käed olid vabad (polnud vaja hobust ajada ega midagi käes hoida), siis hoiti rätti käega kinni. Kinnitati ka nõelaga* (samas, 375). 19. sajandi II poole jooksul tõrjusid ruudukujulised villased *suurrätikud* vanad traditsioonilised õlakatted talunaiste rõivastusest lõplikult välja (Kaarma & Voolmaa 1981, 38).

Suvised õlakattena kanti 19. sajandi keskel ja II poolel Pilistvere kihelkonnas linaseid õlakatteid (*linik, kaal, palakas*). *Palakas* oli reeglina kahelaidne, *linik* aga ühelaidne. Põhja-Viljandimaa linastele õlakatetele olid iseloomulikud valgest linasest niidist narmad ja pilu.

Tanu (*toritanu*). Pilistveres nagu Suure-Jaaniski kandsid abielunaised *toritanu*, mille esiääres oli niplispits. Vanemad tanud valmistati linasest riidest, uuemad aga puuvillasest poeriidest, mida peeti peenemaks. Pilistvere ja Suure-Jaani tanud (21 × 25,5 cm) olid kõrgemad kui lõuna pool asuvas Viljandi kihelkonnas. Rätikut pähe pannes pidi aga igaüks tori külje peale maha murdma. Tagasipööratud nurgaga tanu on kantud ka ilma rätikuta. Rohkem on teateid tanu otsa e *tori* sopi vasakule mahamurdmisest. H. Kurrik (1938, 143) kirjutab, et perenaised murdnud nurga paremale, popsinaised aga vasakule poole. *Toritanusid* kanti targeldatult.

Väike tanu valmistati ristkülikukujulisest riidetükist, mis murti kokku ja õmmeldi siis üks serv kinni. Teine äär kurrutati. Pähapanemisel jäi kurruosa, kuhu kinnitati ka lindid, kuklasse. Tagasipööratud eesserv

e *kaltuse* osa oli Pilistvere tanudel samast riidest, umbes 10 cm laiune ja kinnitatud tanu külge piluga.

Pilistverest on teateid ka Eesti vanapärase peakatte, *linuka* kandmise kohta. *Linukat* e *sabaga tanu* kanti 18. sajandil ja 19. sajandi algul noorikute piduliku peakattena peale Põhja-Eesti ka Põhja-Viljandimaal. Tüübilt *Tarvastu tanule* lähedane, koosnes see kotikujuliselt kokkuõmmeldud sabaga pealinast ja pead ümbritsevast kardpärjast. *Linuksaba* kaunistas käsitöömeistrite tikitud põhjaestipärane lillkiri, mida rahvas siin oma kaunistustesse üle ei võtnud. Kuna *linuk* oli väga hinnaline toreduse, siis jäi ta kättesaadavaks ainult jõukamale rahvale. *Linuka* kandmisest loobuti aga nähtavasti juba enne 19. sajandi keskpaika (Sild 1969, 71). 20. sajandi algupoolelt pärinevais tekstides nimetatakse peakatet Pilistveres ka *linuke*. See nimetus ühtib A. W. Hupeli sõnaraamatus leiduvaga (samas, 68).

ERMis on õnnekombel säilinud üks Pilistvere *linuk* (ERM A 509: 5400). See on õmmeldud peenest linasest riidest, tal on õmblus pealmisel poolel ja musta laugja siidiga tikitud ornamendid (28 × 14) paigutatud sümmeetriliselt kahele poole õmblust. Tanu saba allosas asub puulaast, mida katavad kardpaed ja rühmiti värvilised siidnarmad. Seda tüüpi *linukate* üldpikkuseks oli 62–70 cm (samas, 61).

Talvel kandsid abielunaised ja kihlatud pruudid punaseid talvemütse. Sellise mütsi lagi tehti punasest kalevist ja neljasiiluline. Mütsil oli lambanahkne vooder ja tõhu-, kopra-, nugise- või rebasenahast äär.

Tüdrukud käisid veel 19. sajandi esimesel poolel ja keskpaiku paljapäi, oli ilm milline tahes. Pikki lahtiseid juukseid hakati Lõuna-Eestis kandma 18. sajandist alates. Enne kirikusse minemist soeti juukseid kirikais hoolega. Lauk pidi käima keskelt, mööda pealage ja olema joonsirge. Peegli puudumisel olevat laugu sirgust vaadatud veenõus. Nii kanti juukseid siiski harilikult pühapäevarõivastega, tööl lahtised juuksed segasid.

Juuste kooshoidmiseks ja ühtlasi peaehtena kanti Pilistvere kihelkonnas mitmekordselt keeratud riidest või õhukese pappkeregaga pärga. Papist võru kaeti tavaliselt punase siid- või puuvillase riidega. Punasest riidest pärjad olid Põhja-Viljandimaa tunnuseks. Kaunistuseks õmmeldi pärjale litrid ja helmed. Kuklasse kinnitati mitmevärvilised siidlindid, vahel ka katteriidest ühevärvilised linnid. Pärgade laiuseks nimetab I. Manninen (1927, 40) 4–6 cm. J. Jungi järgi olnud Pilistveres 2 sõrme laiused pärjad (samas, 39). Välja minnes kandsid nii naised kui

ka neiud traditsioonilise tanu või pärja peal harilikku nelinurkset peärätikut, mille otsad seoti lõua alla.

Tanu kandmise rangeid reegleid peegeldab teade Pilistverest: *Rahva moraalne ilmavaade mõistis hukka kõigepealt selle, kelle juures oli märgatud raskejalgust, kuid kes ometi kandis neuu peakatet, niisugune naine oli "lits". Kui ta laskis enese tanutada, oli ta "ülem kui lits, alam kui mehenaine"* (Manninen 1927, 34).

Pikk-kuub (*kuub*). Põhiliseks ülerõivaks, ühtlasi kõige pidulikumaks rõivaks oli pikk-kuub. Pilistvere *kuued* olid paksust mustast vanutatud villasest riidest ja üsna rasked. Lõikelt kuulusid nad Põhja-Eesti ülerõivastega ühte nn *händadega kuubede* tüüpi, mis olid küljeõmblustega taljesse võetud. Küljeõmblused kaardusid seljale ja küljeõmbluste kohalt vööst alanud voldikimbud ehk *hännad* jäid taha. *Hännad* pressiti ahjust võetud kuumade leibadega tihedateks voldikimpudeks. Noored naised hoolitsenud hoolega selle eest, et *hännad* oleksid *õhukesed nagu raamatulehed* või *sirged kui mõõgad* (samal, 12). Hõlmad kinnitati eest haakidega. Rinnaesine jäi eest rohkesti avatuks. Naistekuubi kaunistati rikkalikumalt kui meestekuubi – punase *kaarusnööri*ga. *Lõhandiku* kaunistuseks oli punasest kalevist lapp ääristatuna punase või sinise *kaarusnööri*ga. Varasematel meeste- ja naistekuubedel oli ühiseks lõikeliseks kaunistusdetailiks varrukasuhu jäetud ja käeseljale ulatuvad keelekujulised pikendused e *upslanikud*. Need olnud värvilise kangaga vooderdatud ning pööratud tagasi, külmaga tõmmatud aga käe peale.

Kampsun (*kamsol*). 19. sajandi algupoole kodunesid Pilistveres villasest riidest liibuva piha ning voltidesse seatud riideribaga nn *seesidega kampsunid*. Need õmmeldi enamasti potisiinise villasest riidest, kuid pidulikeks kampsuniteks kasutati rohkesti ka tumesinist või musta vabrikukalevit. Lõikelt olid kampsunid õlgadel siledalt otsa õmmeldud pikkade varrukatega, 18. sajandi moerõivastusest tulnud avara kaelusega ning ühtlaselt volti seatud riideribaga allääres. Varasematel kampsunitel oli seesiriba laiem, hilisematel kitsam ning tihedalt voltis. Viimastel olid ka õlal kroogitud varrukad. Kampsuni hõlmad kinnitati ees haakidega. Ella Kuningas (sünd 1894) mäletas lapsepõlvest, kuidas tema Kabala mõisas elanud vanaema potisiinist lõnga värvis: *vanaema värvis ise kodusel teel kõik lõngad. Muude värvimist ei mäleta, kui ainult potisiinise värvimist. Potisiinise värvimiseks oli suur kivipott, umbes 60*

cm kõrgune, kahe kõrvaga, alt ja pealt kitsam kui keskelt. Sinna potti korjati uriin. Värvimiseks oli sobinud ainult naiste uriin. Uriini potti hoiti lambalaudas sõnniku sees. Kui uriini oli küllalt, tambiti sinikivi peeneks ning pandi uriini sisse. Kui kaua sinikivi uriinis ligunes enne villade sissepanekut, seda ma ei mäleta. Villu leotati uriinis ja sinekivis umbes paar nädalat. Uriin kogu värvimise perioodil hoiti lambalaudas sõnnikus (ERM EA 70: 155, 156).

*Kampsuni ja pikk-kuue all armastati 19. saj keskel kanda kaelarätti (rinnarätt, õlarätt), mis jäi vaid rinnal nähtavale. Rätid valmistati kas linasest, puuvillasest või siidriidest ja neid kanti kolmnurkselt kokkumurtult, kujuures suurem nurk jäi seljataha. Naiste kaelarätt pandi kaela nii, et see kattis kogu lahtise rinnaesise. Kurgu alt kinnitati sõlega ja otsad pisteti vöö vahele. Pilistveres oli kombeks, et *peigmees ostis pruudile kihluseks siidrätiku, seda kutsuti kihlasiid* (ERM EA 110: 261). Rätti moe määrasidki ilmselt mehed, sest nemad käisid linnas kaupa toomas, muidugi naise soovi järgi.*

Liistikud olid enamasti tumesinisest villasest riidest. Lõikelt ühtisid nad *kampsunitega*, olid ainult ilma varrukateta. Üldiselt ollakse aga arvamusel, et Põhja-Viljandimaal küll *liistikuid* kanti, kuid eriti iseloomulikud need sealsele rõivastusele polnud (Kaarmaa & Voolmaa 1981, 103).

Rüü kandmise kohta Pilistveres on teateid ERMi korrespondentidelt. Seda valgest linasest riidest suvist ülerõivast kanti Kabalast 1937. aastal kogutud teate järgi *suvel heinamaal olles, umbes 60 aastat tagasi* (ERM KV 30: 69).

Kasukas. Pilistvere kasukas ömmeldi nagu mujal Viljandimaal valgeks pargitud lambanahkadest. Kõige rohkem kaunistati käigukasukaid. Sellele vaatamata pandi kirikusse, varrudele, pulma minnes mitmel pool kasukale veel pikk-kuubki peale. Alates 19. sajandi lõpust hakkasid nii mehed kui ka naised kandma pihtkasukaid, naistekasukal oli alumine osa lihtsalt kaharam.

Sukad. 19. sajandil kuulusid Pilistveres piduliku ülikonna juurde enamasti villased *roositud* sukad. *Roosimine* tähendas, et valgetele villastele sukkadele kooti madalpistet jäljendades punased-tumesinised või punased-rohelised kirjad, mis katsid labajalga ning sukasääre mõlemat poolt poole sääre kõrguseni. Tehnika poolest sarnanesid need *roositud*

kinnastega. Pilistvere kihelkonnas kanti ka villaseid valgeid lihtkoes või koekirjalisi sukki ja suviti linaseid vikeldatud sukki. Naistesukad püsisid põlvist saadik 20. sajandi alguseni ja seni kinnitati neid allpool põlve sukapaelaga. 19. sajandi lõpupoole hakati sukki kuduma ka valgest puuvillasest niidist. Korrespondent A. Kärt Imavere vallast räägib sellest, et *19. sajandi lõpul veel oli vanaemadel esinenud sääriseid, need olid linasest või villasest lõngast ilma pöödadeta põlvini sukad. Nad seoti labajala pealt ja põlve alt paelaga kinni, et need maha ei vajuks. Neid kanti ainult paljal jalal. Kanti selleks, et pikad villased sakused seelikud ei hõõruks sääri killale* (ERM KV 196: 143).

Kindad. Pilistvere naised kandsid valdavalt kahelõngalisi kirikindaid, mis olid eriti iseloomulikud Viljandimaa põhjapoolsetele kihelkondadele. *Kindalõngaks valiti pehme, mitte väga keerdlõng, korrutatud lõng. Vill oli pikk ja pehme "abaluu vill", ka tallevill oli soovitatav* (samas, 139). Varasemad kooti tavaliselt sinise- ja valgekirjalised. Hiljem olid enamik musta, valge, halli põhjalõngaga, kirjalõngadeks sinine, roheline, sinihall, beež. Korrespondent A. Kärt Imaverest kirjutab, et *punasest hoiduti. Nooremate naiste kinnastes oli kas looduse ääres või triipudes roosat, punast. Taadikvere küla Pikareinu talu perenaine olevat käinud alati roosa-musta-kirjute kinnastega, mille pärast teda olevat teised perenaised naernud...Isiklikult mäletan, et minu vanaema Lavi Mari, kes kodus palju kindaid, ei teinud kunagi üleni kollase ja punase kirjaga kindaid...Taadikvere külale on kudunud kindaid Tori sauna Mari Kuusk, kes ühtlasi kodus, ketras villa, linast ja takust lõnga. Sündinud 1847-48 aastal. Ta oli saunanaine Kaeramaa talu maa peal* (samas, 139, 140). Viljandi Muuseumi E-kogus on säilinud tumesinise ja valge villase lõngaga kootud kirikindad (VM 2118/E 302). Kiri moodustab kaldruudustiku, milles ruutude sees on õiemotiivid. Kindad on kootud umbes 1860. a paiku Kabala valla Kurla külas.

Kindamustrid hangiti naabritelt. Vanadel kuduajatel olid juba väljakujunenud mustrid, mida teati peast. 19. sajandi lõpus esines Pilistveres kindakirjadest *kirbukirja, kärbsekirja, lumeräitsakirja, karukäpakirja, kassikäpakirja*. Esines mitmesuguseid kaheksatahulisi tähtkirju, suurt vahtralehte meenutavat kirja, millest üks leht asus kinda seljal, teine peol, lihtsamatesse töökinnastesse kooti aga hanejalgu. Tihti tehti ka ühesilma võrestiku taolist kirja, võrestiku sees oli ühe-, kahe- või viiesilmalisi tähti (ERM KV 196: 141).

Kanti ka valgeid villaseid vikkelkindaid. Viklid katsid tihti nii kindasella kui ka sõrmed. Peopessa ei tehtud neid seetõttu, et kindad oleks lihtsalt rutem katki kulunud. Viklitega sõrmkindad olid rohkem käigukinnasteks, neid kasutati rohkem kevaditi ja sügiseiti, sest talvel olnud need külmad. Käigukindad kooti üldse peenemast lõngast, enamuses valge põhilõngaga. Neil olid tihti vikeldatud ja põikilapilised loodused ning eredamate värvidega suuremad kirjad.

Veimedeks valmistati mitmesuguseid erinevaid kindaid 50–100 paari. Neid jagas pruudi ema peigmehe sugulastele.

Jalatsid. Pidujalanõudeks olid Pilistvere naistel pargitud veisenahast pastlad või mustad madalakontsalised kingad. Põhja-Viljandimaal, seega siis ka Pilistvere kihelkonnas, kanti 17. ja 18. sajandil mõnel pool juba kingi (Kaarma & Voolmaa 1981, 109). Pastelde valmistamisel tuli silmas pidada, et pastlad saaksid pikuti nahast, sest põigiti nahk tõmbas kokku. Pastelde sidumisel ristati pastlapaelad kanna taga, toodi tärgetest läbi jala peale risti ja mähiti pahkluu juures ümber sääre ning sõlmiti.

Ehted. Naise riiete juurde kuulus hästi palju ehteid. Kõige rohkem hõbeehteid kanti seni, kuni naine oli veel võimeline sünnitama. Kui see aeg ümber sai, hakkas ehete hulk vähenema ja kostüüm muutus tumedamaks.

Eheteks, mida naised varajasest noorusest peale kandsid, olid ühe või kahe reana tihedasti kaela ümbritsevad helmed. Helmed pandi tütarlapsele kaela, kui tal tuli esimene hammas. Värvilt olid need kõige sagedamini valged ja sinised, kuid oli ka teisevärvilisi. Igapäevastele nn kaelahelmestele võis pidulikul juhul lisada veel pikema, rinnale ulatuva hõbekettidest kee või helmekee, sageli ühe või kolme kannaga rahaga. Kannaga raha kujunes 18. ja 19. sajandi üheks hinnatumaks ehteks. Algselt populaarsed taalrid hakkasid alates 18. sajandist haruldasemaks muutuma ja nende asemel hakati järjest rohkem kandma vene hõberublasid. Ka teade Kabala valla Laeva külast räägib, et *kaelas kanti kodaratega ja kandadega rahasi* (ERM KV 1: 1307). Kaela riputatud müntide puhul pidi kujutis mündil jääma väljapoole ja münt ulatus sõle peale. Just sünnituseas naise puhul oli tähtis, et ketid ja mündid hästi kõliseksid. See pidi hoidma kurjad vaimud naisest eemal.

Naiste särgikaeluse kinnitamiseks kasutati igapäevaselt väikesi vits-sõlgi või lihtsaid preese. Madli Adamson mäletas, et tema ema Vana-

Põltsamaa valla Vitsjärve külast kinnitas särgi eest preesiga. *Emal olnud keskmise suurusega prees, kirjad peal ja sakid servas* (ERM EA 110: 192). Piduliku ülikonnaga kinnitati rinnale aga kindlasti suur kuhiksõlg või prees. Põhja-Viljandimaale olid iseloomulikud suured lamedad preesid. Preesid olid samuti kui kuhiksõledki enamasti hõbedast. Suuri preese tehti aga ka odavamast metallist – uushõbedast. Uushõbeda leiutamise järel Saksamaal 1825. aastal hakati seda sulamit tänu oma odavusele kasutama ka eesti ehtekunstis. Eriti Põltsamaal, Pilistveres, Kolga-Jaanis, aga ka teistes kihelkondades levisid suhteliselt paksust uushõbedast preesid, mille läbimõõt ületab kohati 10 cm piiri (Kirme 2002, 143). Kuna uushõbedast ehetele tuli lüüa ainult tempel sulami nimega – *NEUSILBER, NS* või *usöbbe*, siis on nende valmistajat peaaegu võimatu kindlaks teha. 19. sajandil olid lisaks eelpool mainitud ehetele levinud veel mitmesugused sõrmusetüübid.

Mehe ülikond

Pilistvere mehe rõivakomplekti kuulusid 19. saj keskpaiku valge linane särk, poolpikad linased või villased põlvpüksid, vatt, rüü, pikk-kuub, kasukas, villane vöö, sukad koos sukapaelttega, kindad, pastlad, suvise peakattena murumüts või kaapkübar ja talvisena kõrvik.

Särk (*särk*). Pilistvere meestesärgid õmmeldi 19. sajandil valgest linasest riidest valdavalt mahapööratava krae, piki õlgu õmmeldud õlalappide ja värvliga varrukatega. Särgid tehti ilma siilude ja jätkuta ning kaunistati linase või puuvillase niidiga. Neil oli T-kujuline kaelaava ja 30–36 cm sügavune rinnalõige asus otse ees keskel. Kaenla alla õmmeldi varruka laiendamiseks kaenlalapid ja küljeõmblused jäeti alt äärest ligikaudu 5 cm ulatuses lahti. Rinna eest kinnitati särk väikese vitssolega, mida nimetati veel *meestesõleks* või *meeste preesiks*. Käsevärvlid sõlmiti niidist sõltusega.

Põhja-Viljandimaa särkidel jäeti krae sagedasti tikkimata või kaunistati lihtsalt lõngasõlmedega, tagidega ehk mõnel muul viisil. Lihtsamateks ilustisteks olid tikkpisteread õlalappidel ja varrukavärvlitel, rikkalikumate tikandite puhul kaunistati õlalapid ja varrukavärvlid püvisilm- ning tikkpistetega (pilud). Anna Anvelt (sünd 1882) Kõo valla Sokuveres külast mäletas, et veel 1900. aasta paiku kandsid mehed linaseid pikkade värvliga varustatud varrukatega särke, mil-

lel oli lai mahapööratud krae, õlalapid ning sügav rinnalõhandik. Kaunistuseks värvli ääres tagid (ERM EA 113: 296).

Püksid (*püksid, põlvpüksid, kintspüksid*). Hiljemalt 18. sajandi alguseks kodunesid Põhja-Viljandimaal põlvpüksid. Sellised laiad põlve alt kroogitud säärtega püksid püsisid kohati 19. sajandi keskpaigani valgete linaste suvepükste näol. 19. sajandi alguses levisid eestnõõbitava lakaga kitsad põlvpüksid, mis tehti enamasti potisiiniseist täisvillasest riidest. Selliseid täislakaga (mõlemast ülanurgast lahtinõõbitavad) põlvpükse kanti koos samast riidest vatiga. Koos lakaga pükstega levis siia ka nimetus *püksid*. Lakk ehk nelinurkne lapp pükstel ees esines ainult põlvpükstel. Täislakk kattis kogu eesosa jalgevaheni ja oli mõlemalt poolt ülanurkades nõõbiga kinnitatav. Et püksid laka lahtivõtmise korral maha ei kukuks, jäeti eest nõõbitava värvli nõõbid kinni. Sääreotsa värvlid olid kinnitatavad palmitsetud paeltega, mille otstes ilutsesid tutid. Mõlema sääre otstesse küljele tehti umbes 15 cm pikkune lõhandik, mis kinnitati tavaliselt kolme suure särava vasknõõbiga. Samasuguse kahe vasknõõbiga kinnitati eest värvel ja ülalt külgedelt laka nurgad. Lakaga pükstele tehti sageli linasest riidest tasku laka alla.

Suvepüksid olid valged linased või takused, lõikelt ühesugused talveriietega. Tavaliselt kooti püksiriiet toime, sagedamini murdtoime.

Nooremad mehed läksid 19. sajandi lõpukümnendiks üle nn linna-moelisele ülikonnale.

Pikk-kuub (*kuub*). Pilistvere kihelkonnas kandsid mehed nagu naisedki *händadega kuubi*. Meeste *händadega kuued* olid samuti kaarjalt seljale viidud küljeõmblustega taljesse võetud ja küljeõmbluste kohalt vööst algavad voldid jäid taha, moodustades nn *hännad*. Need pressiti tihedateks voldikimpudeks. Pilistveres olid meeste pikk-kuued vastupidiselt Suure-Jaani *kuubedele* vähem kaunistatud kui naistekuued. Meeste- ja naistekuubedel oli ühiseks lõikeliseks kaunistusdetailiks varrukasuust käeseljale ulatuvad keelekujulised pikendused – *upslanikud*.

Mehed kandsid pikk-kuue peal villast vööd või nahkrihma.

Vatt (*kampsun, kamsol*) õmmeldi nagu püksidki potisiiniseist täisvillasest riidest. Mandri-Eesti meesterõivaste eeskujul olid need *lipiga vatid*, s.t neil esines keset selga õmblus, mis jätkus allpool vööd lahtise

voldi ehk *lipiga*. Pilistvere vattidel oli mahapööratav krae, reväärid ja kaks nõöbirida. Pidulik täisriietus eeldas, et vati peal oli veel võtatud pikk-kuub ja vöö vahel kirikindad.

Põhja-Viljandimaal tehti suveks ka valgeid linaseid vatte, mis lõikelt sarnanesid villastega. Vesti Pilistvere mehed ei kandnud.

Rüü oli Viljandimaal üldiseks suviseks ülerõivaks, mis sarnanes lõikelt pikk-kuuele ja kasukale ning oli eelkõige tööriie. Rüü õmmeldi linasest või takusest riidest. ERMi korrespondentide vastused räägivad rüü kandmisest Pilistveres (ERM KV 30: 23).

Kasukas. Meestekasukas õmmeldi nagu naiste omagi pargitud lambanahkadest. Harilikult oli kasukas pealiskuu pikkune või natuke lühem. Vanemad kasukad olid suhteliselt kitsad – sirged või veidi alt laienevad. Kasukat kanti mihkklipäevast jüripäevani välitöödel, sõitudel, kirikus ja pidudel. Igaks puhuks oli erinev kasukas, kas siis sõidu-, käigu- või pidukasukas. Naiste ja meeste valged pargitud lambanahksed kasukad oma lõikelt ei erinenud, vahe olnud ainult kaunistustes.

Vöö. Mehed sidusid pidulikul puhul kasuka ja pikk-kuue kinni täisvillase võrkvööga. Pilistvere labase võrguga hambulistel vöödel oli põhivärviks punane, millele lisandusid paari värvi (roheline, sinine, pruun, kollane) hambulised triibud. Vööde pikkuseks oli 2,5–3 meetrit ja laiuseks 5–13 cm (Astel 1998, 149). Vöö seoti kaks korda ümber keha, narmastatud otsad toodi ettepoole ja jäid vöö vahelt läbipanduna külgedele rippuma. Laia villase meestevöö üldnimetusena oli tuntud *pussak*. Pilistvere mehed kandsid 19. sajandi keskel ja II poolel ka telgedel kootud villaseid võid, mille kohta aga Suure-Jaanist ja Põltsamaalt on eitavad teated. Siin levisid alates 19. sajandi keskpaigast ka uhked helmevööd.

Kindad. Meestel olid kindad peale praktilise otstarbe ka lihtsalt rõivastuse täienduseks. Ilma kinnasteta ei peetud mehe riietust täielikuks. Ka kosjamineja pidi eelkõige muretsema ilusad kirikindad. Varasemal ajal kandsid mehed kahelõngalisi silmkoos labakindaid (*labapeoseid*), tavaliselt valge-sinise või valge-lambamusta-kirjalisi. Alates 19. sajandi keskpaigast kooti pidulikumat kindad juba kirevavärvilisemad (vt naise kindad).

Peakate. Pilistveres kanti pidulikel juhtudel vildist lambamusta kaapkübarat. 19. saj keskpaigaks said aga populaarseks silindrikujulise rummuga kübarad (Kaarma & Voolmaa 1981, 107). *Kaapkübaraid valmistasid kübarsepad lambavilladest erilise paku peal. Kübara tellija viis kübarsepale ühe naela (400 g) head lambavilla. Kübarsepp vanutas villa keeva veega, lisas rukkijahu ja vormis puuvormil kübara. Ühe kaapkübara tegemine võttis aega 2 päeva. Tasu arvestati toiduainetes või rahas* (Ränk 1995, 88). *Kübaraid* kanti ainult juhul, kui seljas oli pikk-kuub või vatt.

Suviti kandsid mehed Pilistveres nii tööol kui ka pidudel peas mustast kuueriidest kuuesiilulist *murumütsi*, mis levis põlise peakattena Põhja-Viljandimaale Lääne- ja Põhja-Eestist. Teated murumütsi kandmise kohta räägivad, et *Viljandimaal enne suvisel ajal oli peas kõigil meestel, niihästi väljas kui ka toas ja ainult söögi ajaks võetud ära* (Manninen 1927, 125). Huvitav on märkida, et veel 19. sajandi lõpul oli üldine, et abielus naine ei tohtinud katmata peaga süüa. Seevastu mehed, kes muidu vastumeelselt oma pead paljastasid, pidid söögilauas tingimata mütsi maha võtma. Murumüts oli algselt ainult meeste peakate, hiljem aga kandsid neid ka naised ja viimaks jäid need mitmel pool laste või karjase peakatteks.

Talvepeakatteks oli karusnahksete allalastavate kõrvedega müts ehk *läkiläki*. 19. sajandil tehti see tumedast kodukootud kalevist, vahel ka mustast parknahast ümara, neljast siilust kokkuõmmeldud pealae ja lambanahkse voodriga. Pealael paelaga kokkuseotavad kõrvad ja kuklata tagune kitsam karusnahkne ääris olid tehtud mustast lambanahast, jõukamatel talupoegadel ka saarma- või rebasnahast.

Jalatsid (*jalatsimed*). Mehed kandsid piduliku ülikonnaga pargitud nahast pastlaid. Üldiselt kanti 19. sajandil pidulikel puhkudel pasteldega sukki ja sokke. Põhja-Viljandimaal, kus suvel kanti vanamoelisi laiasäärelisi valgeid linaseid põlvpükse, kuulusid nende juurde valgest linasest riidest õmmeldud säärised e *kal(t)sud* (Kaarma & Voolmaa 1981, 109). Nende kandmise kohta on teateid ka Pilistverest ja neid peetakse vanemateks kui varrastega kootud sääriseid. Pilistvere teates räägitakse *säärsukkadest s.o. takustest või linastest juppidest, mille otsa käisid nartsud pasteldega* (Manninen 1927, 435–436).

Villaste põlvpükste juurde kanti lambamusti villaseid sukki, mille kaunistuseks olid viklid, s.o koekirjalised mustrid. Meestesukad ei olnud kunagi üleni vikeldatud.

Sukad seoti värviliste säärepaelttega, mille tutid jäid rippuma poole sääreni. Meeste säärepaelad olid nii sukkade hoidmiseks kui ka põlv-pükste sääreosade kinnitamiseks. Tavaliselt olid need nn *kalahännalised* ehk *pääsukesesabalised* paelad, otstes tutikesed (Manninen 1927, 373). Alates 19. sajandi II veerandist hakkasid ka Pilistvere mehed püha- ja pidupäeviti üha enam kandma pikkade säärtega saapaid ja pastlad jäid sajandi teise poole jooksul põhiliselt tööjalanõuks.

Pilistvere rahvarõivaid ja ehteid Viljandi Muuseumi etnograafiakogus

Pilistvere kihelkonnast pärit rahvarõivaid esindavad Viljandi Muuseumi E-kogus ainult üksikud esemed: kindad, kolm vööd ja siidpõll. 19. sajandil kantud ehteid ei ole Pilistverest kogus ühtegi. Varasematest ehetest leidub üks suurem krõll ja kaks hoburaudsõlge. Et seda lünka muuseumi tekstiilikogus väheselgi määral täita, tellis muuseum 1996. aastal Viljandimaa käsitöömeistrilt Valve Alamaalt Pilistvere rahvarõivaste koopiaid. Komplekt (VM 10545: 1–7) valmistati kirjanduse ja ERMi näidiste põhjal ning sellesse kuuluvad särk, see-lik, tanu, põll, vöö, sukad ja kampsun.

Allikad ja kirjandus

Mikk 480 – VM Arhiiv N 2, S 13.

ERM EA 70. E. Lööke 1959. Etnograafilist teatmematerjali Viljandimaalt Pilistvere ja S-Jaani kihelkondadest, 154–156.

ERM EA 110. Aino Voolmaa 1965. Teatmematerjali XIX saj lõpu ja XX saj alguse, osalt kaasaegse rõivastuse kohta Viljandi, Jõgeva ja Paide rajoonist, endistest Viljandi, Tarovastu, Suure-Jaani, Põltsamaa, Pilistvere ja Peetri kihelkonnast, 179–298.

ERM EA 113. Elle Kuigo 1966. Etnograafilist teatmematerjali XIX saj lõpu ja XX saj alguse, osalt kaasaegsetest särkidest Paide, Jõgeva, Põlva, Valga, Viljandi ja Pärnu rajoonist, 293–298.

ERM KV 1, KK III. 1926, 1301–1311.

ERM KV 30, KL 16. Teder 1937. Rüüd, 69–70.

ERM KV 90, A. Kärt 1960. Särgid, 419–420.

- ERM KV 196**, KL 89. A. Kärt 1969. Seelikud, 105, 425–437. Silmkoesemed, 138–151.
- ERM KV 216**, KL 125. Suurrätikud, 372–375; 456–460.
- Astel, E. 1998.** Eesti vööd. Tartu.
- Kaarma, M. & Voolmaa, A. 1981.** Eesti rahvarõivad. Tallinn.
- Kirme, K. 2002.** Eesti rahvapärased ehted. 13.sajand – 20. sajandi algus. Tallinn.
- Kurrik, H. 1938.** Eesti rahvarõivad. Tartu.
- Linnus, H. 1973.** Tikand Eesti rahvakunstis. II. Lääne-Eesti ja Lõuna-Eesti. Tallinn.
- Manninen, I. 1927.** Eesti rahvariiete ajalugu. – ERM Ar. III. Tartu.
- Ränk, A. 1995.** Eesti etnograafia sõnaraamat. Tallinn.
- Sild, H. 1969.** Linuk ehk sabaga tanu. – EM Ar. XXIV. Tallinn, 58–72.
- Voolmaa, A. 1971.** Eesti rahvarõivaseelikud. – EM Ar. XXV. Tallinn, 106–149.
- Voolmaa, A. 1975.** Põll Eesti rahvatraditsioonis. – EM Ar. XXVIII. Tallinn, 131–163.
- Voolmaa, A. 1990.** Õlakatted – sõbad, õlalinikud, suurrätid eesti naise rõivastuses. – Lisandeid Eesti rahvarõivaste juurde. Tallinn.

Lühendid

- ERM** = Eesti Rahva Muuseum
- ERM EA** = Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv
- ERM KV** = Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastused
- ERM Ar.** = Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat
- EM Ar.** = Etnograafiamuuseumi aastaraamat
- VM** = Viljandi Muuseum
- E-kogu** = Etnograafiline kogu

PILISTVERE FOLK COSTUME IN THE 19TH CENTURY

Tiina Jürgen

The former Pilistvere parish was situated in the northern part of Sakala County, bordering on Põltsamaa parish in the east, Kolga-Jaani parish in south-east and south, Suure-Jaani parish in the west and Järva County in the north-west and north. The parish had formed in the ancient county of Nurmekund by 1234 already. The name Pilistvere was mentioned in written records for the first time in the year 1454.

Ethnographically, Pilistvere parish belonged to the northern part of Viljandi County or the North Sakala group together with Kõpu, Suure-Jaani, Kolga-Jaani and Põltsamaa parishes. Already in the first half of the 19th century women's knitted indigo blue jackets with folded lower border and colourful aprons made of commercially produced fabric, and men's indigo blue shortcoats and knee-length trousers with front flap became usual here. Pilistvere also belonged to the region in Viljandi County where the cap with streamer or *linuk* was worn. The rare headwear was last worn by brides, in this case called *pruudilinuk* (bride's cap with streamer). Also worth mentioning are the earlier very broad figured belts with geometrical ornaments and separate edge patterns and also folded and richly hemstitched wide shirt collars.

The woman's costume of Pilistvere in mid-19th century included a fine linen shirt, a length-stripped skirt, an apron, a small cap, a shrug, a knitted jacket, for younger women in some places also a bodice, a long-coat, a sheepskin coat, stockings, mittens and as footwear, shoes or leather rustic shoes. A girl from Pilistvere wore similar clothes, but without an apron and a cap. On a festive occasion she wore a garland on her head. The outfit of a man from Pilistvere around the mid-19th century included a white linen shirt, half-length linen or knee-length woolen trousers, a shortcoat, a long linen coat, a long-coat, a sheepskin coat, a woolen belt, stockings with garters, mittens, rustic shoes, and as headwear, a cap or a hat in summer and a cap with ear flaps in winter. Very few items have been collected for the Museum of Viljandi from Pilistvere over the years. Although Viljandi County was generally covered with a network of trusted members of the museum, who collected items and also forwarded important ethnographic information, in this aspect Pilistvere remained in a poor situation. The folk costume of Pilistvere parish is represented in the ethnographic collection of Viljandi Museum only by a few items: mittens, three belts and a silk apron. There are no ornaments worn in Pilistvere in the 19th century in the collection. Of earlier ornaments there is a larger silver-plate necklace bead and two penannular brooches. In order to fill in the gap in the textile collection, the museum ordered copies of the folk costume of Pilistvere from Valve Alamaa, a craftswoman from Viljandi County in 1996. The costume set (VM 10545: 1–7) was made on the basis of literature and samples in Estonian National Museum and includes a shirt, a skirt, a cap, an apron, a belt, stockings and a knitted jacket.